

sünne", "Usûlü's-sünne" gibi adlar vermişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de, Resûlullah'ın örnek bir şahsiyet olarak kabul edilip kendisine uyulması, ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda hakem olarak ona başvurulması emredilmiş (Âl-i İmrân 3/31; en-Nisâ 4/65; el-Ahzâb 33/21), çeşitli hadis rivayetlerinde Resûl-i Ekrem Kur'an'ın yanında kendi sünnetine de uyulmasını istemiş (*Miftâhu künûzi's-sünne*, s. 246), sahâbe ve tâbiîn bu emir ve tavsiyelere uyarak Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalmaya özen göstermiştir. Bu özen hadis literatüründe "el-i'tisâm bi's-sünne, et-temessük bi's-sünne, lüzûmü's-sünne, ittibâû's-sünne" gibi terkiplerle ifade edilmiştir. Asr-ı saâdet'ten sonra fetihlerin hızla yayılması, değişik din ve kültürlerle mensup insanların İslâm coğrafyası içinde yer alması sonucunu doğurmuş, böylece eski inanç ve kültürlerle İslâmî kural ve hükümler birbirine karışmaya başlamıştır. Bu arada akaid, ibadet ve ahlâk alanında yeni görüşler ve uygulamalar ortaya çıkmış, nakle dayanan dinî ilimleri istidlâl ve kıyas gibi akli yöntemleri kullanarak elde etmeye çalışan mezhepler zuhur etmiştir. Bu gelişmelerin dinî inançları yozlaştıracığından endişe eden bazı Selef âlimleri Kur'an ve Sünnet'e, sahâbenin görüş ve uygulamasına dayanan anlayışı savunmak, bid'ata yönelen kişi ve fırkaları eleştirmek amacıyla risâleler kaleme almaya başladılar. Bu risâlelere genel olarak "Kitâbü's-Sünne" adı verilmiş olup Vâkıdî'nin *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a*'sı ile Abdullah b. Abdülhakem el-Mısıri'nin *Kitâbü's-Sünne fi'l-fıkh*'ı (İbnü'n-Nedîm, s. 111, 252), ayrıca İbn Ebû Âsım, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Bekir el-Hallâl, Şii müelliflerinden İbn Bâbeveyh el-Kummî ve Ebû'l-Kâsım el-Lâlikâî'nin *Kitâbü's-Sünne*'leriyle Ebû Muhammed İbrâhîm b. Muhammed el-Haneî'nin *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a* adlı eseri (a.g.e., s. 219, 230) burada anılabilir. Bunların dışında adları değişik olmakla beraber aynı konuları ele almaları sebebiyle bu telif türü içinde zikredilebilecek başka eserler de vardır. Örnek olarak İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i, Ebû Abdullah İbn Mende ve Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-İmân*'ı, İbn Batta'nın *el-İbâne*'si, Ahmed b. Hanbel'in *er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*'si, Abdullah b. Muhammed el-Cu'fi ve Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*'si sayılabilir (eserlerle ilgili liste için bk. Kettânî, s. 31-34).

Bu tür risâlelerde genellikle müslüman çoğunluğunun beşerî arzularına uyarak sırât-ı müstakimden uzaklaştığı yolundaki şikâyetler dile getirilmekte, bu tehlikeden kurtulabilmek için Resûlullah'ın sünnetine ve Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarına uyulması tavsiye edilmektedir. Aynı eserlerde Havâric, Mürcie, Kaderiyye ve Râfıza gibi bid'at fırkalarının görüşleri eleştirilerek cemaatten ayrılmanın zararlarına dikkat çekilmektedir.

Bu eserlerde akaidin temel konularını teşkil eden ilâhiyyât, nübüvvet ve âhiret meselelerinin tamamı ele alınmamakta, daha çok muhafazakâr anlayışla bağdaşmayan ve kelâmcılar tarafından yorumu tâbi tutulan problemlere yer verilmektedir. İlâhî sıfatlar, kader, ayrıca kabir azabı, mizan, şefaât ve rü'yetullah gibi âhiret hayatıyla ilgili bahisler, hilâfetin Kureys'e aidiyeti, ashâb-ı kirâma saygı, müslüman toplumunun birlik ve beraberliğini koruyan yönetime bağlılık gibi konular anlatılmakta, bu arada farklı düşünceler yer yer aşırı biçimde eleştirilmektedir.

Kütüb-i Sitte içinde "Kitâbü's-Sünne" başlığı sadece Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde bulunmakta olup (34. kitab) diğerlerinde bu konu iman, i'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne, ilim, menâkıb, megâzî, edeb, fezâil gibi bölümler içinde yer almaktadır. Ebû Dâvûd'un otuz iki babdan oluşan "Kitâbü's-Sünne"si ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bildiren rivayetle başlar; cedeale başvurmayı, müteşâbih nasları te'vil etmeyi, hevâ ehli ile oturma, kalkmayı, onlara selâm vermeyi ve Kur'an hakkında tartışmayı yasaklayan rivayetlerle devam eder. Sünnete uymanın gereği, sahâbenin fazileti, hilâfet, fitne, kader, rü'yetullah, kabir azabı, şefaât, sûr, ba's, mizan, havz, müşrik çocuklarının âhiretteki konumu, cennet ve cehennem gibi itikadî konular ve Havâric, Mürcie, Cehmiyye gibi mezheplerin görüşlerini reddeden rivayetlerle sona erer.

İlk dönemlerde kaleme alınan "Kitâbü's-Sünne"lerin günümüze ulaşanlarından bazıları şunlardır: İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut 1980); Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne* (Kahire 1349; nşr. Muhammed b. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1985; nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, Demmâm 1994); Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Kitâbü's-Sünne* (Riyad, ts. [Dârü's-sekâfeti'l-İslâmiyye]); Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Atıyye ez-Zehrânî, Riyad 1989); Ebû'l-Kâsım el-Lâ-

likâî, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Ahmed Sa'd Hamdân, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adıyla, Riyad, ts. [Dârü Tayyibe]).

Kitâbü's-sünne türündeki risâleler, itikad konularına ilişkin rivayetleri bir araya getirmekle birlikte zaman zaman bu eserlerde zayıf hadislerle, hatta uydurma rivayetlere yer verilmesi, rivayetlerin içerik açısından tenkide tâbi tutulmamış olması, tasnif ve tertiplerindeki düzensizlik yönünden eleştiriye uğramıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Miftâhu künûzi's-sünne, s. 246; Ebû Dâvûd, "Sünne", 1-32; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî), Demmâm 1414/1994, neşreden giriş, s. 64-77; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1400/1980, I, 7-35; Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Atıyye ez-Zehrânî), Riyad 1410/1989, s. 45-55; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 111, 219, 230, 252; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 93; Lâlikâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Ahmed Sa'd Hamdân), Riyad, ts. (Dârü Tayyibe), I, 9-28; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1033-1045; *İzâhu'l-meknûn*, II, 303; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 31-34; Aynur Uraler, *Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İstanbul 2000, s. 20-25; Şükrü Özen, "Hallâl, Ebû Bekir", *DİA*, XV, 382-383.



İLYAS ÇELEBİ

KİTÂBÜ'Ş-ŞİFÂ

(bk. eş-ŞİFÂ).

KİTÂBÜ't-TASRİF

(bk. et-TASRİF).

KİTÂBÜ't-TEFHİM

(bk. et-TEFHİM).

KİTÂBÜ't-TEVHÎD

(كتاب التوحيد)

İbn Huzeyme'nin
(ö. 311/924)
akaide dair eseri.

Kitabın adı, müellifi tarafından mukaddime kaydedildiği (s. 11) ve bu kitaptan nakiller yapan âlimlerin eserlerinde geçtiği üzere (*Kitâbü't-Tevhîd*, neşreden giriş, I, 50-51) *Kitâbü't-Tevhîd*'dir. Bununla birlikte herhalde yazma nüshalarında isimden sonra yer alan tanıtıcı ifadelerden etkilenecek eserin ismi *Kitâbü't-Tevhîd* ve *işbâtü's-şifât* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1406), *Kitâbü't-Tevhîd* ve *işbâtü*

şifâtî'r-rab (Brockelmann, I, 345; Sezgin, I, 601) şeklinde kaydedildiği gibi matbu nüshalarında dört satıra kadar varan tavsifi isimler zikredilmiştir. İbn Huzeyme eserinin mukaddimesinde kader, Allah'ın isim ve sıfatları gibi meseleleri tartışmanın kelâm ilmiyle uğraşanların işi olduğunu, başlangıçta fıkıh alanında kitap yazmaya ilgi duyduğunu, ancak Cehmiyye ve Mu'tezile'ye mensup kişilerin meclislerine katılan öğrencilerin bu dalâlet ehlinin fikirlerine kapılabileceği endişesini duyduğunu, bu sebeple kader konusunda bir kitap telif ettikten sonra ilâhî sıfatlar alanında bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir (I, 9-11). Müellifin, *Kitâbü't-Tevhîd*'in muhtelif sayfalarında çeşitli eserlerine yaptığı atıflarda "imlâ" tabirini kullandığına bakılırsa (I, 11, 29, 33, 123, 247) bu kitabın aynı yöntemle meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Düzenli bir iç sisteme sahip bulunmayan *Kitâbü't-Tevhîd* seksen civarında babdan oluşmaktadır. Müellif kitabına zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilen nefis sıfatını âyet ve hadislerle dayanarak ispat etmekle başlamış, ardından herhangi bir ilgi kurmadan ilim sıfatına dair iki âyet zikretmiştir. Eserin bundan sonraki bablarında vecih, ayn ve sem' sıfatları hakkındaki âyetlerle hadis rivayetleri kaydedilmiş, ardından on altı bab halinde yed sıfatı üzerinde durulmuş (I, 118-202), bazı rivayetlerde yer alan ricl kavramına temas edilmiştir.

Nesne ve olayları idrak edişleri zaman ve mekân kayıtlarıyla sınırlı bulunan insanların, bu kayıtlardan münezzeh de olsa Allah için de aynı şeyi düşünme alışkanlığından kurtulamadıkları bilinmektedir. İbn Huzeyme de bir anlamda bu alışkanlıktan kurtulamayarak eserinin 30-34. bablarını istivâ, nüzûl ve Allah'ın semada oluşu konularına ayırmış, ardından kelâm, rü'yetullah meselelerine geçmiş, dıhk (Allah'ın gülmesi) sıfatıyla ilgili rivayetleri kaydettikten sonra şefaât mevzuunu ele almıştır. Kitapta, günahkâr olmakla birlikte kıyamet gününde rahmet-i ilâhiyyeye mazhar olacak bazı kişilerin Allah'a yönelik niyaz ve yakarış niteliğindeki hitaplarına dair hadis rivayetleri zikredildikten sonra va'd ve vaîd konularını ilgilendiren ve Havâric ile Mürcie gibi iki ayrı uçta bulunan fırka mensupları tarafından yanlış anlaşılınan rivayetler sıralanmakta, ardından kozmogoniye dair rivayet zikredilmekte ve eser önceki bablara ait tamamlayıcı mahiyetteki yirmi yedi rivayetle sona ermektedir.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Kitâbü't-Tevhîd* (Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 3025; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım, nr. 3/259; Berlin Staatsbibliothek, nr. 2394 [eksik]; el-Hizânetü't-Teymûriyye, nr. 370) değişik zamanlarda basılmıştır (Kahire 1356; Beyrut 1398, 1988). Eser Muhammed Halîl Herrâs (Beyrut 1388, 1403/1983), Muhammed Mustafa el-A'zamî (Kahire 1388, 1403/1983) ve Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şehvân (Riyad 1408/1988) tarafından yayımlanmıştır.

Hadis ve fıkıh âlimi olarak tanınan İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i 750'den fazla hadisi içermekte olup Selef âlimlerinin çoğu bu kitaba itimat etmiş, akîde konusundaki eserlerinde ondan nakillerde bulunmuştur. *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kütüb-i Sitte*'de yer alan birçok hadisin farklı senedlerle rivayetine yer vermesi sebebiyle müstahrec türü eserlerden sayılmıştır. Müellif eserine, sadece sika ve adl niteliği taşıyan râvilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadisleri aldığını belirttiği halde (I, 51, 137, 399) yapılan inceleme sonunda râvileri arasında zayıf, meçhul hatta metrûk birçok kişinin bulunduğu görülmüştür. İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'de kullandığı bazı hadislerin mevzû olduğunu ileri sürenler de vardır. Nitekim İbnü'l-Cevzî ve Zehebî, "Allah'ın kıyamet gününde yetmiş bin perdesinin bulunduğu" şeklindeki hadisin mevzû olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca yerin balık üzerinde yaratıldığını bildiren rivayet merfû hadis olmayıp İbn Abbas'ın sözüdür (*Kitâbü't-Tevhîd*, neşredenin girişi, I, 65-71). *Kitâbü't-Tevhîd*, haberi sıfatlarla ilgili rivayetler açısından önemli sayılan ilk kaynaklardan biridir. Ancak konulara klasik kelâm sistematiği içinde yaklaşmadığı gibi böyle bir eğilim gösterecekleri de şiddetle eleştirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şehvân), Riyad 1408/1988, I, 9-11, 29, 33, 51, 118-327, 328-547; II, 548-563, 588-750, 836-879, 889-907; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 50-51, 65-71; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, III, 192; V, 24; VI, 467; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 267; İbn Ebû'l-İz, *Şerhu'l-Akâidetü'l-Tağâviyye* (nşr. Abdullah et-Türkî - Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1408/1987, II, 422; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1406; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 345; *Hedyyetü'l-ârifin*, II, 29; Sezgin, *GAS*, I, 601; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bağşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 270; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 274; "İbn Huzeyme", *DMBİ*, III, 418.



EMRULLAH YÜKSEL

KİTÂBÜ't-TEVHÎD

(كتاب التوحيد)

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin
(ö. 333/944)
kelâma dair eseri.

Eserin adı ve müellifine nisbeti konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Mâtürîdî'den söz eden bütün biyografi kitapları kendisine *Kitâbü't-Tevhîd*'i izâfe ettiği gibi, babası ve dedesi yoluyla müellifin öğrencisi durumunda bulunan Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî ve *Kitâbü't-Tevhîd*'i en iyi şekilde anlayıp şerheden nitelikte bir eser kaleme alan Ebû'l-Muîn en-Neseî de kitabı aynı isimle Mâtürîdî'ye nisbet etmiştir (*Uşûlû'd-dîn*, s. 3; *Tebşiratü'l-edille*, I, 359). Kâtib Çelebi ve muhtemelen ondan etkilenen Bağdatlı İsmâil Paşa'nın eserinin adını *Kitâbü't-Tevhîd* ve *İsbâtî's-şifât* şeklinde kaydetmeleri, aynı konuda kaleme alınan diğer müelliflere ait eserlerin taşıdığı isme benzetme işlemi olarak değerlendirilmelidir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1406; *Hedyyetü'l-ârifin*, II, 36). *Kitâbü't-Tevhîd* ile yine Mâtürîdî'ye nisbeti konusunda şüphe bulunmayan *Te'vilâtü'l-Kur'ân* arasında üslûp, ifade, kelâmı ilgilendiren hususlardaki konu, istidlâl ve işleyiş birliği, genelde paragraf sonlarında yer alan dua ve zikir türünden cümlelerin her iki eserde aynı lafızlarla tekrarlanması da iki eserin bu müellife ait olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Ebû'l-Muîn en-Neseî'ye ait *Tebşiratü'l-edille*'nin kaynakları üzerinde yapılan bir çalışmada, Mâtürîdî'nin görüşü olarak zikredilen çeşitli konularla ilgili on beş kadar metin parçasının *Kitâbü't-Tevhîd*'de aynen veya yakın ifadelerle yer aldığı tesbit edilmiştir (Özervarlı, *Ebû'l-Muîn en-Neseî'ye Ait Tebşiratü'l-edille*'nin Kaynakları, s. 37-44; krş. a.mlf., *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 [1997], s. 23-28).

Kitâbü't-Tevhîd'de başlıklar halinde bir bölümlenme yoktur. Sadece otuz yedinci sayfadan başlayıp kitabın sonuna kadar devam eden otuz beş kadar "mes'ele" başlığı bulunmakta ve bunlar genelde önemli konuların baş tarafında yer almaktadır. Eserin muhtevasını bir mukaddimeden sonra beş bölüm halinde incelemek mümkündür. Dinî konuları nakle ve akla dayanan deliller çerçevesinde tesbit edip öğrenmenin gereği vurgulandıktan sonra mukaddime durumundaki bahiste beşerî ihtiyaçlar için gerekli olan ve değer hükmü taşıyan bilgilerin elde edilme yolları üzerinde durulmuştur. Eserin bi-